

ŞEMSETTİN SAMİ'NİN BİLİNMEYEN BİR TİYATRO ESERİ: VİCDAN

An Unknown Piece Of Şemsettin Sami: "Vicdan"

İrfan MORİNA*

Salih OKUMUŞ**

Dede Korkut, 2016/9: 71-82

Öz

Şemsettin Sami, 54 yıllık kısa hayatına roman, hikâye, tiyatro gibi çeşitli edebi türlerin yanında Türk dili ve grameri üzerine yaptığı başarılı çalışmaları da sığdırmıştır. Büyük bir Türk bilgini ve milliyetçisi olan yazar, gerek geçmişte gerek kendi döneminde yaşanan haksızlıklara karşı çıkarak bunları çeşitli eserlerinde dile getirmiştir. Besâ Yahûd Ahde Vefâ, Seydi Yahya, Gâve gibi bu duygularla kaleme alınmış tiyatro eserleridir. Arnavutluk Tiran Devlet Arşivinde bulunan ve bir tiyatro eseri olan "Vicdan" da ise milli duygular önplana çıkar. Eserin konusu Endülüs tarihinden alınmıştır. Tema, hürriyet ve vatan sevgisidir. Olaylar, İspanyol işgaline karşı mücadele eden vatansever Fatma ve Ridvan'ın aşkı etrafında şekillenir. Bu çalışmada amacımız, yazdığı eserlerle Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Şemsettin Sami'nin tarafımızdan Tiran Devlet Arşivi'nde bulunan "Vicdan" adlı tiyatro eseri üzerinde durmaktır.

Anahtar Kelimeler: Şemsettin Sami, Vicdan, Tiyatro, Arnavutluk Devlet Arşivi.

Abstract

Apart from the various literary genres such as novels, stories and dramas Şemsettin Sami squeezed into his 54-year short lifetime successful works on Turkish language and grammar. Known as a great scholar, the writer opposed irregularities of the past as well as his own age reflecting this in his numerous pieces. Besa, Sejdi Jahja and Gave are dramas conveying these feelings. "Vicdan" is a drama preserved in Tirana State Archives which illustrates national feelings. Subject of this work was taken from the history of Andalusia. Theme is freedom and patriotism. Plot is shaped around Fatma and Ridvan's love who are patriots fighting against Spanish occupation. Objective of this work is to present the literary world the drama "Vicdan" that was found by us in Tirana State Archives as a piece written by writer Şemsettin Sami who preserves an important place in Turkish literature.

Key words: Şemsettin Sami, Vicdan,, theatre, Albania State Archives

* Prof. Dr., Prishtina Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

** Asoc.Prof.Dr., Prishtina Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Giriş

Şemsettin Sami, 1 Haziran 1850 yılında halen Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Yanya'nın Permedi nahiyesine bağlı Fraşeri köyünde dünyaya gelir. İstanbul'da en üst düzeyde kabul gören Sami, Osmanlı Devleti'nin son devrinde yetişmiş çok yönlü bir münevverdir. 54 yıllık kısa hayatına çok sayıda eser sığdırır. Başta sözlük çalışmaları olmak üzere bir çok ilmi çalışmalarda bulunur. Ayrıca roman, hikâye ve tiyatro gibi diğer edebi türlerde de başarılı örnekler verir. Ancak tiyatro alanında verdiği eserlerin bir kısmı basılamaz. Bu çalışmada Sami'nin basılma imkânı bulunmayan Vicdan adlı tiyatro eseri üzerinde durmayı amaçlıyoruz.

Şemsettin Sami, bir yazısında iki yıl zarfında 4 adet tiyatro eseri yazdığını belirtir:

"Trablusgarp'tan vilayet gazetesi için bir muharrir talep olunmakla Matbuat İdaresi'nin tensibi üzerine oraya tayin olundum ve 1291'de Yanya'ya uğrayarak Korfu, Brindisi, Napoli, Mesina ve Malta tarikiyle Trablus'a gittim. Bu münasebetle Avrupa'nın bir ucunu olsun gördüm. Bir sene Trablusgarp'ta ikametden sonra İstanbul'la avdet ettim. Şu bir iki yıl zarfında dört tiyatro yazmıştım..."¹

Şemsettin Sami'nin yukarıda bahsettiği 4 tiyatro eseri; *"Besa yahut Ahde Vefa"* (1874), *"Seydi Yahya"* (1875), *"Gâve"* (1876) ve *"Vicdan"* (basılmadı) olmalıdır. Peki, *"Mezalim-i Endülüs"* (basılmadı) tiyatro eseri nerededir? Sanırız bu eser, Sami'nin hayat hikâyesini anlattığı bu tarihten daha sonra kaleme alınmış olmalıdır. Şemsettin Sami ile uğraşan bilim adamları ve Türkologlar yazarın 5 tiyatro eseri olduğu konusunda hemfikirdirler. Ancak bu eserlerden *"Vicdan"* ve *"Mezalim-i Endülüs"* hiç basılmamıştır. El yazısı olarak Ş. Sami'nin kütüphanesinde kalan eserin bir fotokopisi yıllar sonra Arnavutluk Devlet Arşivinde ortaya çıkar. Ancak elyazmasının asılları hakkında bir bilgi yoktur. Diğerleri ise defalarca basılır ve yabancı dillere de tercüme edilir. Mesela, Seydi Yahya ve Gave Raif Morina tarafından Arnavutçaya tercüme edilir.² Şemsettin Sami vefat ettikten (1904) sonra, Erenköy'deki Köşkünde bulunan kütüphanesi ortada kalır. Kütüphanenin ne olduğuyla ilgili net bilgiler yoktur. Muhtemelen kütüphane ya cüzi bir paraya satılmış veya sağa sola dağıtılmıştır. Çok büyük bir şans eseri, basılmayan eserlerinin bir kısmı fotokopi de olsa birileri tarafından Arnavutluk Devlet Arşivine teslim edilip kaybolmaktan kurtarılmıştır. Burada yaptığımız incelemede, Şemsettin Sami fonunun 1981 yılında yeniden tasnif edildiği anlaşılmıştır. Kitaplık fonunda bulunan ve çoğunluğu Sami'nin basılmamış eserlerinin bir fotokopisi olan eserler şunlardır³:

a. Vicdan: Bu bir tiyatro eseridir. Eserin son sayfası eksiktir. Vak'a Endülüs tarihinden alınmıştır. Konusu hürriyet ve vatan sevgisi etrafında geçer. Olaylar, İspanyol işgaline karşı mücadele eden kahraman, vatansever bir kız ve erkeğin aşkı etrafında geçmektedir.

¹ Yüksel TOPALOĞLU " Kendi Kaleminden Şemsettin Sami'nin İlk Tercüme-i Hâli" / Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 4, Temmuz 2012 81-94.

² Raif Morina, **Sejdi Jahja**, Siprint, 211 sayfa, Yıl: 2004, Prizren; Raif Morina, **Farkətari Gjave**, Siprint, 219 sayfa, Yıl: 2005, Prizren.

³ Bu tasnifte, Yüksel Özgen'in, "Şemsettin Sami'nin Arnavutluk Devlet Arşivindeki Yayımlanmamış Eserleri", I. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (UDEK), Beder Üniversitesi, Tiran 2012 adlı tebliğinden de faydalanılmıştır.

b. Et-tuhfetu'z-Zekiyye Fi'l-lugati't-Turkiyye: Eser toplam 203 sayfadır. Aynı isimli Kıpçak'ça sözlüğün Ş. Sami tarafından istinsah edilmiş metninin fotokopi nüshasıdır. Bu eserle ilgili olarak herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

c. Lehce-i Turki Memalik-i Mısır: Eser toplam 171 sayfadır. "Kitabu'l-İdrak Fi Lisanu'l-Etrak", "Tercüman-ı Turkî ve Arabî" ve "Et-Tuhfetu'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Turkiyye" isimli kitapların bir araya getirilmiş halidir.

d. Kutadgu Bilig: Dört defterden oluşan eser, 296 sayfadır. Kutadgu Bilig hakkında bilgi veren yedi sayfalık "ifade-i meram" la başlar. Eserin sonunda; "Ebu Ali Şemseddin Abdurrahman Sami El-Fraşeri ve 1320 (1902) Konstantiyye'de yazılmıştır." notu bulunmaktadır.

e. İttihad-ı İslam: 32 sayfadan oluşan eser, müsvedde görünümünde olup 1298 tarihini taşımaktadır. İçeriğinden Mihran matbaasının dizi olarak yayımladığı "Cep Kitapları" arasından çıkarmak üzere tasarlanmış bir risale olduğu anlaşılmaktadır.

f. Zubde-i Vekayi: Genel tarih kitabıdır. Roma tarihinin bir bölümünü içerir. Dokuz defterden oluşan eser, toplam 100 sahifedir. Beşinci deftere kadar Tarih-i umumi adı altında genel tarih bilgisi verilir. Beşinci defterden itibaren Ahval-i Roma başlığıyla, Roma'dan bahsedilir.

2. Vatanla Canan Arasında Kalanların İstirabı: Vicdan

Vicdan, bir tiyatro eseridir. Vak'a Endülüs tarihinden alınmıştır. Konusu hürriyet ve vatan sevgisi etrafında geçer. Olaylar, İspanyol işgaline karşı mücadele eden vatansever bir kız ve erkeğin aşkı etrafında geçmektedir. Beş fasıladan ve 140 sayfadan ibarettir. Eserin son sayfası eksiktir. Yazılış tarihi de belli değildir.

Ş. Sami'nin tiyatro eserlerinden son basılmış olanı Gave'dir. Gave 1876 yılında basıldığına göre, Vicdan'ın da bir yıl sonra 1877 yazılmış olması gerekir. Ş. Sami diğer tiyatro eserlerini yazarken özellikle Önsöz yazmaya ağırlık verirdi. Vicdan'da önsöze rastlamadık. Muhtemelen yazar eseri baskıya götüreceği zaman önsözü de yazarım diye düşünmüş olmalıdır. Nedenini bilmiyoruz lakin bildiğimiz tek şey varsa o da eser matbaaya verilmeden yazarın kütüphanesinde kaldığıdır. Vicdan, yazarın daha önce yazdığı diğer tiyatro eserlerinde olduğu gibi bir takım ortak yönler barındırır. Bunlar, insanı romantik duygulara sürükleyecek unsurların yanında, adalet ile zulmün mücadelesi ve sonunda adaletin galip gelmesidir. Ayrıca özgürlük özlemi bu eserde de kendini iyice hissettirmektedir. Vicdan da yine bu milli duyguların dışavurumudur. Eserde olaylar Endülüs tarihinden alınmıştır. Eserin konusu hürriyet ve vatan sevgisidir. Olaylar, İspanyol işgaline karşı mücadele eden vatansever Fatma ve Rıdvan'ın aşkı etrafında şekillenir.

"Vicdan" adlı tiyatro eserinin konusu şöyle gelişmiştir:

"Fatma ile Rıdvan birbirini seven iki gençtir. On gün sonra düğünleri olacaktır. Ancak ülkeyi yöneten Emirlerin sadece kendi menfaatlerini düşünerek düşmanla işbirliği yapmaları Müslüman halkı çileden çıkarır. Yönetim zaafı baş gösterir. Emirlerin kötü, basiretsiz yönetimi ülkeyi iç savaşa sürükler. Durumu fırsat bilen İspanya Kırallığı Ferdinand ile Kastilya Kraliçesi Elizabetta Emir'e bir mektup yazarak şehri kendilerine teslim etmesini isterler. Eğer iyilikle şehir teslim edilirse, kimsenin malına, canına ve namusuna dokunulmayacağına söz verilir. Aksi halde derhal şehrin kuşatılacağı bildirilir. Emir hemen meclisin kurulmasını emreder. Mektupta yazanları anlattıktan sonra, şehri teslim etmek niyetinde olduğunu söyler. Mecliste büyük tartışmalar yaşanır. Gırnata'nın ileri gelen devlet adamlarından Musa bin Ebu'l-Gazan buna

karşı çıkar. Onu destekleyen başkaları da vardır. Gazan, “Ya vatanımızı müdafaa edeceğiz, ya da evlad ü ayalimizle öleceğiz” diyerek vatanın savunulacağını işaret eder. Rıdvan da karşı çıkanlar içerisinde.

Bu arada Rıdvan'la Fatma'nın düğün vakti de gelmiştir. Ancak savaş tehlikesinin giderek ülkeyi kuşatması nedeniyle düğün ertelenir. Gerek Rıdvan, gerekse Fatma vatani namus olarak görür ve gerekirse vatan uğruna ölmeye hazır olduklarını ifade ederler. Fatma bu duygularla Rıdvan'ı cepheye yollar. Zaman geçer savaş iyice kızışır. Çok sürmez, Müslümanlar mağlup olur. Geri kalanlar, kaleye kapanırlar. Kale, Ferdinand'ın askerleri tarafında kuşatılır. Meclis yeniden toplanarak durumu görüşür. Emir Abdullah bin E's-Safir, şehri teslim eder. Çok geçmeden düşman askerleri şehre girer, şehirde büyük bir talan yaşanır. İnsanlar öldürülür, tecavüze uğrar, esir ediliyorlar. Yazar, bu bölümden itibaren kaledeki kahramanların hayatına çevirir. Arada bir savaşla ilgili gelişmelerden bahsedilir. Rıdvan'ın kayınbiraderi Hasan, sevgilisi Liyonora ile evlenebilmek için ismini ve dinini değiştirerek Don unvanı alır. Cepheden kaçarak, Don Pedro'nun arkasına sığınır. Ancak savaşın bitmesiyle yaşananlar onu da derinden üzer. Vatana ihanet ettiğini anlar. Derin bir pişmanlık duyar. Ancak geriye dönecek gücü ve cesareti yoktur. Ayrıca Liyonora'dan da vazgeçemez. Yaklaşan tehlike karşısında kız kardeşi Fatma'yı da yanına alarak kayınpederi Don Pedro'nun evine gider. Onu korumak amacıyla Rıdvan'dan ayırmak ister. Bu arada Liyonora'nın erkek kardeşi de Fatma'ya aşık olur. Onu elde etmek için uğraş verir. Hatta Rıdvan'ın öldüğünü bile söyler. Bu arada Rıdvan yaralı olarak kurtulur ve kaçmayı başarır. Aklında vatana ve Fatma'ya duyduğu derin aşk ve bağlılıktan başka bir şey yoktur. Gizlice evine döner. Fatma'yı bulamaz. Onun bıraktığı mektuptan Hasan'ın Liyonora'nın aşkından Fatma'yı da yaktığını anlar. Bir gece yarısı Fatma hapsedildiği evden kurtarılır. Rıdvan Fatma'yı arkadaşlarıyla güvenli bir yere gönderir. Ertesi sabah Fatma'nın kaçtığı anlaşılır. Rafael yanına birkaç adam alarak Fatma'nın peşine düşer. Fatma'yı yakalayıp geri getirir. Artık Fatma'nın kendisinin esiri olduğunu, kimsenin kendisine karışamayacağını ve Rıdvan'la olan nikâhının da geçersiz olduğunu ifade eder. Don Pedro kızının karşılığında Fatma'nın oğluyla evlenmesini ister. Aksi takdirde Liyonora'yı Hasan'a vermeyecektir. Hasan, sırf kendi mutluluğu için kız kardeşinin ismini ve dinini değiştirerek Rafael'le evlenmeye zorlar. Çeşitli yalanlarla onu kandırmaya çalışır, tehdit eder.

II. Sahneden itibaren Kardinal ortaya çıkar. Hristiyanlığa geçenleri takdis eder. Don Pedro Fatma'nın durumunu anlatarak kendisinden yardım ister. Kardinal Fatma'yı ikna etmek üzere Don Pedro'nun evine gelir. İsmi ve dinini değiştirmesi karşılığında kendisini affedeceğini, bütün günahlarını bağışlayacağını ve Rafaele evlendireceğini söyler. Ancak beklenmedik bir şey olur ve Kardinal da bu Arap kızının güzelliğine vurulur. Çeşitli bahanelerle kızı Don Pedro'nun evinden alıp Sente Marya Manastırı'na götürür. Onu elde etmeye uğraşır. Baş Rahibe durumu fark eder. Kardinal 'in sadece kendi zevkleri için Fatma'yı manastırda tuttuğunu anlar. Fatma'nın gelişiyiyle bir zamanlar kendisine gösterilen ilgi ve yakınlık biter. Kardinalden intikam almak isteyen Başrahibe hemen bir mektup yazarak durumu Vatikan'a bildirir. Vatikan bir memur göndererek olanları öğrenmek ister. Gelen memur, Papa'nın İspanya'nın müslümanlardan temizlenmesine memnun olduğunu, ancak Müslümanların Hristiyan kızlarla evlenmelerinden endişe duyduklarını belirtir. Bu konuyla ilgili bir de ferman getirdiğini söyler. Kardinal fermanı okumak üzere halkı kilisenin bahçesine toplar. Bu fermana göre Hasan'ın da Liyonora ile olan nikâhı düşmüştür. Hasan düştüğü bu durumu yaptığı ihanete bağlar. Geri dönerek yaptıklarını düzeltme telaşına kapılır. Selameti ancak İslamiyet'te bulacaklarına inan Hasan ve Liyonora, şehirden kaçır. Rafael onların ardına düşer ve çok geçmeden yakalar. İkisi de manastırda zincire vurulur. Rıdvan, gizlice yakın arkadaşları Amru ve Caferle buluşur. Gelişmelerden haberdar olur. Manastırda Fatma'dan başka kurtarılacak

kişilerin olduğunu anlar. Bu arada Kardinal yaptıkları yüzünden azledilmiştir. Halk yeni Kardinali beklemektedir. Durumdan haberdar olan Rıdvan ve arkadaşları Kardinal ve mahiyetindekileri şehrin girişinde yakalayıp onları yerine geçerler. Papa tarafından gönderilen fermanları da alarak manastıra giderler. Manastırın Müslümanlarla dolu olduğunu öğrenirler. Kendilerini gizleyerek durumu anlamaya çalışırlar. Öncelikle Fatma, Hasan ve Liyona Kardinal'in huzuruna çıkarılır. Diğer yandan da Müslümanların nerede tutulduğu araştırılır. Başrahibe yazdığı mektup nedeniyle cezalandırılır. Eser, Liyona'nın Rıdvan'ın; "Diğerleri zaten önceden müslümandı, sen neden müslüman oldun? Sorusuna verdiği, "Sizin zülmünüz, onların adli" cevabıyla nihayet bulur.

Eserin son sahifesi eksiktir. Olayların gelişiminden eksik olan bu sahifede muhtemelen Fatma, Hasan, Liyanora (Mazlume) ve manastıra hapsedilen diğer müslümanlar Rıdvan ve arkadaşları tarafından kurtarılacaktır."

Eser 11 perde 20 meclisten oluşur. Konu Endülüs'te bulunan müslüman Gırnata Emirliği'nde geçer. Asıl tema, vatan sevgisidir. Olaylar, eserin arka planında oluşturulan tarihi bir fonun eşliğinde ilerler. Ancak, konunun merkezine Rıdvan ile Fatma'nın aşkını yerleştirilerek olayların seyri belirlenir.

Endülüs, 711 yılında Berberiler tarafından kurulur. 756 yılında Abbasiler tarafından yıkılan Emevi Hanedanlığının prenslerinden biri İspanya'ya gelerek Kurtuba Emirliğini kurar. Bu hanedanlık 250 yıl boyunca bolluk içerisinde yaşar. Kastilya Kraliçesi komşu Aragon Veliahtı Ferdinand'la evlenmesinden sonra Müslümanların kontrolündeki topraklar da yavaş yavaş Kastilyalıların eline geçmeye başlar. Bunun üzerine Kuzey Afrika'yı tamamen kontrol altına alan Murabıtlardan yardım ister. Murabıtlar kısa süre içerisinde Zaragoza dışında bütün Endülüs'ü kendi topraklarına katarlar. Endülüs 12. yüzyıl ortalarında Muvahhitler adında başka bir dini gurup tarafından ikiye ayrılır. 1212 yılında yapılan Las Navas dode Toloso Muharebesi ile Müslümanların gücü daha da zayıflar. III. Ferdinand da Sevilla'yı alır (1248). Endülüs Muvahhitlere ihanet ederek İspanyolların himayesine giren Gırnata Emirliği ile sınırlı kalır. 1492 yılında ise, Müslümanların son kalesi olan Granada krallığı da yıkılır.⁴

Vicdan, tarihi bir tiyatro eseridir. Zaman, XIV. yüzyılın son çeyreğidir ve olaylar, İspanya'nın Gırnata şehrinde geçer. İspanyolların Endülüs İslam devletinden geriye kalan Gırnata Emirliğini işgal etmesini konu alır. Ancak hikâyenin merkezine bir aşk yerleştirilir ve olaylar daha çok bu iki kahramanın etrafında şekillenir. Hikâyenin ana teması ise, vatan sevgisidir.

Hikâye eski Emir'in yaptıklarıyla başlar. Emir, geçmişini unutup düşmanlarla beraber hareket eder, onlara hizmet eder. Ancak sonu iyi olmaz, Fas'a kaçmak zorunda kalır. Yaptıkları nedeniyle gözleri oyulur. Yeni Emir Ebu Abdullah E's-Safir de ondan farklı değildir. Zevk ve safahat içinde yaşar. Zayıf bir yönetim sergiler. Halk onun yönetiminden memnun kalmaz. Emir'e karşı giderek alevlenen tepkiler, bir iç savaşa neden olur. Bunu fırsat bilen düşman saldırıya geçer. Böylece E's-Safir'in zamanında Müslümanların elindeki son kale olan Gırnata Emirliği de İspanyolların eline geçer. Savaş sahneleri belirgin değildir. Savaş, hikâyenin arka fonunda cereyan eder. Cepheden gelip-gidenlerin anlattıklarıyla savaştan haberdar oluruz. Yazarın asıl amacı Müslümanların vatanlarını korumak için verdiği mücadele ile savaşın onların hayatına getirdiği olumsuzlukları ortaya koymaktır.

⁴Yukarıda verilen tarihi bilgiler için, www.wikipedia.org adresinden faydalanılmıştır.

Son Endülüs Hükümdarı Ebu Abdullah Sagir; Gırnatayı (Grenada'yı) İspanyollara teslim eder. Ailesi ve yakınlarıyla şehri terk ederken geriye dönüp son kez Gırnataya, El-hamra Sarayının bulunduğu o tepeye bakar ve ağlamaya başlar. Annesi de ona, bir yandan hüznün kokan bir yandan sonraki nesillere müthiş ders olacak nitelikteki tarihe mal olmuş şu sözü söyler: "Ağla utanmaz ağla. Erkekçesine vatanını, dinini, müdafaa ve muhafaza etmeyenlere, kadınlar gibi ağlamak yaraşır."⁵

Milli Şairimiz Akif bu hüznünlü vakıyı "**Süleymaniye Kürsüsünde**" adlı şiirinde şöyle anlatır:

" (...)

Bu sizin ağlamanız benzedi bir diğerine:

Endülüs tacı elinden alınan bahtı kara,

Savuşurken o güzel mülkü verip de ağyara,

Tırmanır bir kayanın sırtına etrafa bakar;

Bırakıp çıktığı cennet gibi zümrüt ovalar,

Başlar ağlatmaya biçareyi hüngür hüngür!

Karşıdan Valide Sultan bunu pek haklı görür,

Der ki: Çarpışmadın erkek gibi düşmanlarla;

Şimdi, hiç yoksa kadınlar gibi ağla!"⁶

Mehmet Akif Ersoy

Gırnata, düşman tarafından işgal edilir. Şehirde zulüm, fitne ve fesat kol gezmeye başlar. Bunun üzerine eserin kahramanları Rıdvan ve Fatma, düşman işgalinden kaçarak Fas, Cezayir, Mısır, Buhara ve Konstantiniye gibi Müslüman bir ülkeye gitmeye karar verirler. Rıdvan, Fatma'ya Osmanlı'nın âlemi titrettiğini, Viyana duvarlarında Osmanlı sancağının dalgalandığını dile getirir. Aslında burada bir yandan büyük bir İslam coğrafyası çizilirken, bir yandan da o tarihteki Osmanlı'nın gücü ifade edilmek istenir.

O dönemde Gırnatanın başında E's-Safir vardır. Rıdvan, bu adamın gevşek tavırlı biri olduğu düşüncesindedir. Ebu Abdullah, E'z-Zağal gibi yöneticiler, önceki onur ve haysiyetlerini unutup din ve vatan aleyhine çalışmış, daha sonra Fas'a kaçmışlardır. Fas emiri ise E'z-Zağal'ı yaptığı ihanete karşılık gözlerini çıkarır. Bir zamanlar El-Hamra'da tahtta otururken şimdi iki gözünden kör olarak Fas sokaklarında dilenerek geçinir. Rıdvan, Es-Safir'in de sonunu böyle görür.

İspanya Kralı Ferdinando ve Kraliçesi Elizabetta, Gırnata 'ya elçi göndererek E's-Safir'in kendilerine tabi olmasını ve Gırnatanın teslimini isterler. Es-Safir bu isteği kabul etmek üzereyken mecliste söz sahibi olan Musa bin Ebu'l-Gazan buna karşı çıkar. Onun bu yılmaz tavrını görenler de vatan için ölmeye hazır olduklarını bildirirler. Ülkenin kurtarılacağına olan inanç ve ümit artar. Ancak toplumun içinde böyle düşünmeyenler

⁵ Hulusi Kaya, Diyar-ı Endülüs Gezisi (2008), http://www.bozkandakkoyu.net/yazar_hkaya_08.php

⁶ Mehmet Akif Ersoy, Safahat (Edisyon Kritik), (Yayına Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Nu: 729, 1987 İstanbul, s.154.

de vardır. Kastilya, Aragon, Portekiz, Lyon, Napoli, Sicilya, Papa, Almanya, bütün Avrupa Arapların İspanya'dan çıkmasını arzulamaktadır. Afrika devletleri de Gırnata'ya herhangi bir yardımda bulunmaz. Durum böyle olunca da Hasan, bir avuç insanla ülkeyi nasıl savunacaklarını Rıdvan'dan sorar. Kral ve Kraliçe istedikleri gibi "Don'luk" rütbesi ve iftihar nişanı verebilmektedir. Kral Ferdinando'nun askeri Gırnata ahalisini bozguna uğratarak kalenin etrafını kuşatır. Bu durumdan sonra E's-Safir, yeni bir meclis teşkil etmeye gider. Herkes onun şehri teslim edeceğinden korkar. Musa da bu düşüncede olduğu için o da meclise gider. O, şehri teslim ettirmemeye çalışacaktır. Fakat buna rağmen şehir teslim olur. Kralın askerleri şehre girip ülkeyi işgal eder. Müslüman ismi kullananlar bu isimlerini bırakmak zorunda kalır. Bırakmayanlar ateşe atılır, esir edilir, kılıçtan geçirilir. Bu sırada Müslümanlıktan dönenler de olur. Bu kişilerin hemen isimleri değiştirilir. Bunlar Kardinaller tarafından takdis edilerek günahları affedilir. Kardinaller, hem siyaseten hem de ruhani bakımdan güçlü figürlerdir. Papa'nın vekili olan kardinaller, istediklerini cennete veya cehenneme gönderme salahiyetine sahiptirler.

Şehir istila edildikten sonra Kral ve Kraliçe de dahil bütün ayan ve vükela Gırnata halkının canına, malına, namusuna herhangi bir zeval gelmeyeceğine dair E's-Safir ile bir anlaşma imzalar. Fakat yapılan zulüm ile bu anlaşmaya uyulmadığı anlaşılır. Oysa Araplar İspanya'yı fethettiklerinde kimsenin canına, malına, vicdanına dokunmamışlardı. Şimdi Müslümanlar mallarını, mülklerini geride bırakarak ülkeden kaçmanın hesabını yaparlar. Kaçamayanlar dinlerini ve isimlerini değiştirmeye zorlanır. Karşı gelenler öldürülür. Asrın en iyi bilginleri asi gibi zincirlenerek Roma'ya gönderilir. Yüzlerce bakire analarının kucağından alınıp Avrupa krallarına hediye edilir. Kütüphaneler ateşe verilir. Bir zamanlar Gırnatadaki camilerde Müslümanlar ibadet ederken şimdi Hristiyanların doldurduğu kiliselere dönüşürler. Düne kadar ezan sesleriyle yükselen minareler artık çan sesiyle boyun bükürler. Müslümanlar zorlanarak, aldatılarak ya da çeşitli vaatlerle isimlerini ve dinlerini değiştirmeye zorlanır. Engizisyonun kararına göre, Müslümanlıktan dönenlerin bir daha Müslümanlığa dönemeyeceği, dönmeleri halinde ise ateşe atılacakları ilan edilir. Buna "ihrak-ı bî'nar" denir.

Vatikan'dan gelen fermanın halka duyurulması için kiliselerden çanlar çalınır. Halk kiliselere toplanır. Bir Hristiyan'ın Katolikliği terk etmesi ölüm sebebi olarak gösterilir. Müslümanların bir kısmı gördüğü zulüm nedeniyle yalandan Katolik olurlar. Böylece zulümden kurtulur. Avrupa'da herkes Engizisyon sayesinde İspanya'nın Müslüman varlığının kurtarılacağından emindir. Engizisyonun asıl amacı, bütün dünyada Hristiyanlığın hükmünün geçmesidir. Böylece Papa da tüm alemin padişahı olacaktır.

Engizisyonun bütün emirlerini harfiyen uygulayan Kardinal, Müslüman bir kız olan Fatma'ya aşık olur, onu manastıra kapatsa da bir takım iltifatlarla gönlünü almak ister. İsterse kendisine cennetin anahtarlarını sunabileceğini bildirir. Hatta kızın Müslüman olması bile onun için herhangi bir sorun teşkil etmez. Zaten o dönemde yüzlerce Arap kızı alınıp satılır, birbirlerine hediye edilir. Kardinal'in de isteği bunlardan birkaç tane almak yönündedir. Kardinal, Fatma'ya sahip olabilmek için bazı tavizler verir. Din değiştirmesine gerek olmadığını ancak ismini değiştirerek rahibe kıyafeti giymesinin yeterli olacağını söyler. Kendini dışarıda Hristiyan göstermesi yeterli olacaktır. İçeride istediğini yapmakta özgür olacağını vaat eder. Fatma'nın manastırda okuduğu Kuran'a bile karışmaz. Bu durum manastırdaki rahibeleri oldukça

rahatsız eder. Bilhassa Fatma gelmeden önce Kardinal'in oynaşı olan Baş Rahibe, Kardinal 'in Engizisyon kanunlarına uymayarak Fatma'yı himaye etmesini hazmedemez. Gizlice bir mektup yazarak durumu Papa'ya şikayet eder. Vatikan bir memur göndererek durumu araştırır. Bilhassa Müslüman kızlarıyla yapılan evlilikleri eleştirir. Ona göre, Müslüman kanı asla Hristiyan kanına karışmamalıdır.

Görüldüğü üzere manastır, adeta bir zülüm yeridir. Güya, din adına, Allah adına, hareket ettikleri söylenen Kardinaler, Müslümanlara her türlü eziyeti yapmaktan geri durmazlar. Bir taraftan insanları kutsayıp günahlarını affederek yüceliklerini ispata kalkanlar, günah küpünün içerisinde asıl kendileri kaybolurlar. Ayrıca eserde, Papalık tarafından Müslümanlarla yapılacak evliliğin yasaklanması da, Hristiyan kanına Müslüman kanının bulaştırılmaması amacıyla. Müslümanları aşağılık bir varlık olarak gören bu anlayış İspanya'da Hiçbir Müslümana hayat şansı tanımaz. Aslında bu anlayış Avrupa'nın Doğu'ya karşı takındığı oryantalist bakış açısının kaynağını da işaret etmektedir. XVIII. asrın başlarında edebi eserlere de yansıyan bu düşünce bilhassa Doğu coğrafyasına ait hikâyeleriyle tanınan Lord Byron'da üst seviyelere ulaşır.⁷

Arka planında tarihi bir form bulunan Vicdan, mekân bakımından da devrini yansıtır. Mekânın merkezinde Müslümanların elindeki son şehir Gırnata ve El-hamra Sarayı⁸ bulunur. Şehrin birtakım özellikleri verilse de mekân tasvirleri yetersizdir. Zaten tasvirler de genellikle kilise, ev, oda, manastır, hapisane gibi kapalı mekânlar ağırlıktadır. Ancak olayların anlatım kısımlarında sokaklar, şehir, orman gibi dış mekânlara da rastlanır. Burada dikkati çeken en önemli husus, Müslüman mekânlarıyla Hristiyanlara ait mekânların bir arada bulunmasıdır. İç mekânlarda da Müslüman Hristiyan ayrımı kullanılan eşyalar, evin döşenişi ve bazı geleneksel/kültürel öğelerle verilir.

Vicdan, her ne kadar bir tiyatro eseri olsa da, içinde bulunan şahıs kadrosu azımsanmayacak kadar çoktur. Hikâyenin asıl kahramanları Rıdvan ile Fatma'dır. Ancak onların aşkı etrafında gelişen olaylar zinciri, başka kahramanlarla zenginleştirilir. Şahıs kadrosu içerisinde, Rıdvan, Fatma, Hasan, Liyonora, Don Pedro, Rafael, Amru, Kardinal, rahipler, rahibeler, askerler ve halk bulunur. Ancak hikâyenin tarihi bir arka plana dayandırılması, şahıs kadrosuna da Emirler; Ebu Abdullah Ez-Zağal, Ebu Abdullah Es-Safir, Komutanlar; Musa bin Ebu'l-Gazan, Musa bin Nasır ile Kastilya kraliçesi Elizabetta ve Avusturya Arşidükü Ferdinand gibi gerçek tarihi şahsiyetleri katar.

Bu şahsiyetlerden önemli olanlarını kısaca vermek yerinde olacaktır kanaatindeyiz:

Rıdvan: Fatma'nın nişanlısıdır. Ülkenin düştüğü zor durum nedeniyle evliliğini tehir eder. Cesur bir delikanlıdır. Vatanı için ölüme gitmekten çekinmez. O dönemde mecliste söz sahibi olan Musa bin Ebu'l-Gazan yanlısıdır. Yani işgal güçlerine karşı her türlü fedakârlığı göze alarak vatanlarını savunurlar. Rıdvan vatanını Fatma'yı sevdiği kadar sevmektedir.

⁷ Seniha Gülderen-Salih Okumuş, Oryantalizm açısından Lord Byron'un Türk Hikayeleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S.49, İstanbul Haziran 2014.

⁸ Elhamra, tarihte meşhur bir saray olarak anılır. Gırnata Emirliği'nin yönetim merkezidir.

Fatma: Rıdvan'ın nişanlısıdır. İbn-i Hatib'in kızı ve Hasan'ın kız kardeşidir. Bir Arap kızıdır. Anne babası öldüğünde küçüktür ve Hasan onu kucağında büyütüştür. Oldukça güzel bir kızıdır. Güzelliği ile hem Rıdvan'ı hem Rafeel'i hem de Kardinali kendisine âşık eder. Rıdvan ile on gün içerisinde düğünleri olacaktır. Fakat Gırnatanın işgal edilme tehlikesi nedeniyle evlilikleri ertelenir. Rıdvan ona evliliğin değil de ölümün zamanı olduğunu söyler. Fatma ölümden korkan bir kişiliğe sahip değildir. Yanında Rıdvan olduğu sürece seve seve ölüme gidebilecek bir yapıdadır. Vatanını da Rıdvan'ı sevdiği kadar sevmektedir. Rıdvan'a göre Fatma'da sadece bir kabahat bulunur. O da kadın oluşudur. Kadın her ne kadar cesur dahi olsa rikkati galip gelir. Fatma'nın akli cesur, kalbi zayıftır.

Hasan: Yirmi beş yaşındadır. İbn-i Hatib'in oğlu, Fatma'nın ağabeyidir. Hayatta ondan başka akrabası yoktur. Takma adı Don Alfons'dur. Bir Hıristiyan olan Don Pedro'nun kızı Liyona'yı sever. Ona olan aşkıdan dolayı vatanından, milletinden, dininden, eş ve dostundan hatta adından bile vaz geçerek sadece kendi geleceğini düşünen bir karakterdir. İsmi değiştirildikten sonra Kral Ferdinando tarafından gönderilen bir fermanla Don makamına yükseltilir ve iftihar nişanı verilir. Her ne kadar farklı bir dini kabul ederek her şeyden vazgeçse de, düşmanın Gırnatayı işgal etmesiyle birlikte vicdan azabı duymaya başlar. Kendisinin bir hain olduğunu farkındadır. Çocukların bile silah olarak savaşa katıldıkları halde kendisinin korkarak eve kapandığını düşünerek aslında bir özeleştiriyi yapar.

Liyona: Don Pedro'nun kızı ve Hasan'ın sevgilisidir. Güzelliğiyle bilinir. Hasan'ı deliler gibi sever. Bu aşk uğruna lazım gelse babasını ve akrabalarını terk etmeğe hazırdır. Hasan'a olan sevgisinden dolayı müslümanlığı kabul eder, ismini değiştirir Mazlume olur. Hasan'ı korumak için onu savaştan uzak tutmaya çalışır. Hasan'dan ayrılmaktansa ölmeyi tercih eder. Hasan ile üç senedir beraberdirler. Babası her ne kadar karşı çıksa da ondan ayrılmaz. Fatma için daima tek koruyucu olmuştur. Onu anlayan tek Hıristiyan Liyona'dır.

Don Pedro: Liyona ve Rafeel'in babasıdır. Kral Ferdinando ve Kraliçe Elizabetta tarafından kendisine Don rütbesi verilir. Kızıyla oğlu onun tek varisleridir.

Rafeel: Don Pedro'nun oğlu, Liyona'nın erkek kardeşidir. Gizliden gizliye Hasan'ın kız kardeşi Fatma'yı sever. Onunla evlenebilmek için her türlü dalavereyi çevirir.

Kardinal: Gırnata Kardinalidir. Fatma'yı günahlarından arındırmak için gelir. Fakat Fatma'yı görünce onun güzelliğine vurularak âşık olur. Onu elde etmenin yollarını arar. Çeşitli yalanlarla Fatma'yı manastıra kapatarak kendi kölesi yapmak ister. Papa'nın vekilidir. Cennet ve cehennem anahtarlarının kendisinde olduğunu, istediğini cennete, istediğini de cehenneme gönderme yetkisi ve gücünün kendisinde bulunduğunu savunur.

Emir Ebu Abdullah E'z-Zağal: Eski emirdir. Geçmişini unutup din ve devlet aleyhine düşmanlarla beraber hareket eder, onlara hizmet eder. Daha sonra Fas'a kaçmak zorunda kalır. Fas Emir'i de onun gözlerini oyduarak cezalandırır.

Emir Ebu Abdullah E's-Safir: Yeni emirdir. Zevk ve safahat içinde yaşar. Zayıf bir yönetim sergiler. Düşmanla iş birliği yapar. Onun zamanında Müslümanların elinde kalan son kale Gırnata Emirliği de İspanyolların eline geçer. Halk onun yönetiminden memnun değildir. Onun da sonu ilk Emirden farklı olmaz.

Musa bin Ebu'l-Gazan: Gırnata'nın ileri gelen devlet adamlarındandır. Gırnata pehlivanı olarak anılır. Ferdinand ve Elizabetta'nın tabiiyetimize girin çağrısına "Ya vatanımızı müdafaa ederiz veya evlad ü ayalimizle beraber ölürüz" diyerek karşı çıkan vatanperver mücahitlerdendir.

Musa bin Nasır: İspanya'yı fetheden kumandanlardandır.

Elizabetta: Kastilya Kraliçesidir. 1469 tarihinde Komşu Aragon'un taht varisi Ferdinand'la evlenir. Berberiler tarafından kurulan Endülüs, 1492 yılında Elizabetta tarafından yıkılır. Böylece İspanya'nın Hristiyanlar tarafından yeniden kurulması sağlanır.

Ferdinand: Avusturya Arşidüküdür. Kastilya Kraliçesi Elizabetta ile evlenir. İspanya Kralının emriyle Hasburg Hükümdarlığını yönetir. Endülüs, Elizabetta ve Ferdinand döneminde yıkılarak İspanya'nın kuruluşu gerçekleştirilir.

Edebî eserler her zaman çeşitli konu ve meselelerin insanlara aktarılması için bir çıkış kapısı olmuştur. Bu bakımdan özelliklileri ve niteliklerinin belirlemesi de büyük bir önem arz eder. Eserde kullanılan dil, ifade özellikleri ve üslup, Vicdan'ın niteliğini belirleyen en önemli hususlardan biri haline gelir. Eser baştan sona dikkatle incelendiğinde, yazarın eserin anlatımında bazı teknik unsurlardan faydalandığına şahit oluruz. Bu hususlar içerisinde bilhassa mektup, geriye dönüş, özetleme, tahkiye/anlatma, diyalog, monolog, bilinç akımı ve mekân tasviri teknikleri dikkati çeker. Mektup, kahramanlar arasında önemli bir iletişim aracı görevindedir. Bu eserde daha çok pusula şeklinde kullanılır. Anlatıcı bazen bulunduğu zamandan geriye dönerek meydana gelen olayları anımsar, bazen da eserde geçen olayları ana hatlarıyla ve kısaca özetler. Yazar, özellikle kahramanların geçmiş hayatlarını ve önemli olmayan zaman dilimlerinde yaşanan olayların anlatımında bu teknikten yararlanır. Zaten olayların hepsinin ayrıntılarıyla anlatılması da mümkün değildir. Rıdvan, bir zamanlar ülkelerine ihanet eden devlet adamlarının başlarına neler geldiğini ayrıntıya girmeden özetleme tekniğiyle anlatır.

Eserde, olaylar anlatıcı tarafından okuyucuya nakledilir. Burada anlatıcı, kahramanlardan biri değil yazarın kendisidir. Olaylar, yazar tarafından, onun ağzından anlatılır. Ancak daha sonra olaylar kahramanların bizzat kendileri tarafından anlatılacaktır. Eserde, Hasan ve Fatma'nın evden eşyalarını alarak çıkmaları anlatıcı tarafından tahkiye/anlatma tekniğiyle verilir.

Edebi eserlerde başvurulan temel anlatım tarzlarından biri de konuşmadır. Konuşma, genellikle diyalog halinde gerçekleşir. Bu diyaloglar bazen iç bazen da dış diyalog biçiminde karşımıza çıkar. Eserde bilhassa iç diyalog tekniğinden sıklıkla yararlanır. Özellikle Hasan'ın karşısındakilere söyleyemediklerini iç diyalog tekniği ile kendi kendisine konuşur biçimde verilir.

Yazar, kahramanın kendisiyle yaptığı çatışmaları anlatırken iç monolog tekniğinden yararlanır.

Vicdan'da kullanılan tekniklerden biri de Bilinç akışı tekniğidir. Daha çok romanlarda kullanılan bu teknik, kahramanların kafasından geçen karışık ve düzensiz çağrışımlarla, zıplamaları kullanır. Eserde karakterin anlattıkları, çoğu zaman geçmişle

şimdiki zaman, gerçekte hayal biçiminde verilir. Ayrıca kendi iç hesaplaşmaları ile duygu ve düşüncelerindeki karmaşıklık da dikkati çeker.

Mekân tasvirleri eserde fazla yer bulamaz. Bunun en önemli nedeni eserin bir tiyatro olmasından kaynaklanmaktadır. Bu eserde genellikle kilise, ev, oda, manastır, hapisane gibi kapalı mekânların yanında orman gibi açık mekânlara da yer verildiği görülür.

Sonuç

Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan Şemsettin Şemseddin Sami, Osmanlı'nın son devrinde yetişen önemli münevverlerindedir. Çeşitli alanlarda eserleri bulunur. Tiyatro eserlerinde devrinin hususiyetlerini öne çıkarır. "Vicdan"da ise milli duygular ön plana çıkar. Eserin konusu Endülüs tarihinden alınmıştır. Tema, hürriyet ve vatan sevgisidir. Olaylar, İspanyol işgaline karşı mücadele eden vatansever Fatma ve Rıdvan'ın aşkı etrafında şekillenir. Konunun daha iyi anlaşılması için sonucu maddeler halinde sıralamak daha yerinde olacaktır:

a. Eser 11 perde ve 20 meclisten oluşur.

b. Konu Endülüs'te bulunan Müslüman Gırnata Emirliği'nde geçer. Asıl tema, vatan sevgisidir. Olaylar, eserin arka planında oluşturulan tarihi bir fonun eşliğinde ilerler. Ancak, konunun merkezine Rıdvan ile Fatma'nın aşkı yerleştirilerek olayların seyri belirlenir.

c. Eserde, Vatan'la Canan arasında kalan bir vatanperverin Vicdanı konuşturulur.

d. Savaş sahneleri belirgin değildir. Savaş, hikâyenin arka fonunda cereyan eder.

e. Müslümanlara büyük bir eziyet yapılır. Din ve isim değiştirmeleri için zorlanırlar.

f. Vicdan, mekân bakımından da devrini yansıtır. Mekânın merkezinde Müslümanların elindeki son şehir Gırnata ve El-hamra Sarayı bulunur. Mekân tasvirleri eserde fazla yer bulamaz.

g. Vicdan, her ne kadar bir tiyatro eseri olsa da, içinde bulunan şahıs kadrosu azımsanmayacak kadar çoktur. Hikâyenin asıl kahramanları Rıdvan ile Fatma'dır. Ancak onların aşkı etrafında gelişen olaylar zinciri, başka kahramanlarla zenginleştirilir.

h. Eserde kullanılan dil, ifade özellikleri ve üslup, Vicdan'ın niteliğini belirleyen en önemli hususlardan biri haline gelir. Eser baştan sona dikkatle incelendiğinde yazarın, eserin anlatımında bazı teknik unsurlardan faydalandığına şahit oluruz. Bu hususlar içerisinde bilhassa mektup, geriye dönüş, özetleme, tahkiye/anlatma, diyalog, monolog, bilinç akımı ve mekân tasviri teknikleri dikkati çeker.

KAYNAKÇA

HULUSİ Kaya, Diyar-ı Endülüs Gezisi (2008). Çevrimiçi:

http://www.bozkandakkoyu.net/yazar_hkaya_08.php

Mehmet Akif Ersoy, Safahat (Edisyon Kritik), (Yayına Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Nu: 729, 1987 İstanbul, s.154.

MORİNA, Raif; Sejdi Jahja, Sıprint,211 sayfa,Yıl:2004, Prizren; Raif Morina, Farkətari Gjave,Sıprint, 219 sayfa,Yıl:2005, Prizren.

SENİHA Gülderen; Salih Okumuş (2014). "Oryantalizm Açısından Lord Byron'un Türk Hikayeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S.49, İstanbul.

Şemsettin Sami, *Vicdan*, Arnavutluk Devlet Arşivi, Tiran, Arnavutluk.

ÖZGEN, Yüksel (2011). "Şemsettin Sami'nin Arnavutluk Devlet Arşivlerindeki Yayımlanmamış Eserleri", *I. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı (UDEK)*, Bedër Üniversitesi, Tiran.

TOPALOĞLU, Yüksel (2012). "Kendi Kaleminden Şemsettin Sami'nin İlk Tercüme-i Hali", *Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:4, Temmuz.